تشکیلات و عملکرد صندوقهای قرض الحسنه و جایگاه آنها در سیستم پولی و بانکی ایران

دکتر اکبر کمیجانی و علی عسگری[1]*

مقدمه

بدون تردید ریشه‌های اصلی مفهوم و عمل خیر قرض الحسنه را باید در منابع اسلامی و بویژه در قرآن مجید جستجو کرد. اعطای قرض الحسنه، از جمله توصیه‌های اسلامی است که به صراحت در آیات متعددی از قرآن مورد تأکید قرار گرفته است. اصطلاح «قرض الحسنه» با لغات اصلی «قرضاً حسناً» در شش آیه از سوره‌های مختلف قرآن به‌کار رفته است (۱). این عبارت به معنای انفاق شایسته، به مورد، به جان و دل و با خلوص نیت می‌باشد (۲). در لغت‌نامه‌های قرآن مجید کلمه «قرض» بطور یکسانی تعریف شده است. بر این اساس، قرض عبارت است از «قطع قسمتی از مال بوسیله دادن آن (به دیگری) به شرط اینکه همان مال و یا عوض آن پس داده شود (۳).

با مروری بر تفاسیر و مطالب مطروحه در باب این عمل خیر و اسلامی که عمدتاً مبتنی بر آیات شریفه مزبور می‌باشد در می‌یابیم که :

الف :گیرنده قرض الحسنه چنانچه در آیات نیز اشاره گردیده، خداوند است (من ذی الذی یقرض ا...) که البته منظور آن قرض دادن به بندگان نیازمند خدا است. این مطلب اهمیت فوق‌العاده قرض الحسنه از دیدگاه اسلام را می‌رساند.

★ ۱.دکتر اکبر کمیجانی استادیار دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران - آقای علی عسگری عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی همدان.

نویسندگان در نگارش مقاله از پیشنهادات و نظرات اصلاحی آقایان دکتر کاظم صدر، دکتر ایرج توتونچیان، حشمت‌ا... عزیزیان و داوران محترم مجله تحقیقات اقتصادی سود جسته‌اند که بدین وسیله از آنان صمیمانه تشکر می‌شود. بدیهی است که مسئولیت هر نوع کاستی باقیمانده متوجه نویسندگان مقاله است.

ب :کلمه «قرض» همواره با کلمه «حسناً» آمده است، و این بدین معناست که قرضی نیکو است، که قرض دهنده جز عین آنچه قرض داده و یا معادل قیمت آن، چیز دیگری دریافت نمی‌نماید.

ج :در آیات مزبور پرداخت قرض الحسنه معمولاً به صورت شرط آمده که جزاء شرط، پاداش چندین برابر الهی است. پاداش قرض دادن از پاداش انجام سایر اعمال خیر اسلامی به مراتب بیشتر است.

د :توصیه اعطای قرض الحسنه منحصر به دین اسلام نبوده و در سایر ادیان از جمله یهودیت و مسیحیت نیز بر این عمل تأکید شده است (۴).

هـ:قرض الحسنه دارای مفهومی متفاوت از سایر دستورات مالی اسلام است. در اینجا قرض دهنده از منافع حاصل از مال خویش چشم‌پوشی می‌کند و آن را برای مدت معینی به دیگری واگذار می‌نماید. بنابراین طبیعت این قرض با سود گرفتن ناسازگار است (۵).

با توجه به اهمیت و جایگاهی که عمل خیرخواهانه و اسلامی قرض الحسنه دارد، پیوسته مورد توجه مسلمانان بوده است. گرچه در طول تاریخ اسلام، این توصیه با شدت و ضعف به کار بسته شده است، ولی پیدایش تشکیلاتی منظم در ایران با نام صندوقهای قرض الحسنه به سالهای دهه ۱۳۴۰ برمی‌گردد. از آنجائی که بر اعطای قرض الحسنه به عنوان یک عمل خیرخواهانه اسلامی تأکید شده، همواره مورد استقبال مردم مسلمان ایران بوده است و با پیروزی انقلاب اسلامی نیز انگیزه فعالیت این صندوقها بیشتر شد.بطوری که در دوره‌ای کمتر از بیست سال پس از تأسیس اولین صندوق قرض الحسنه در تهران، شاهد تأسیس و فعالیت تعداد قابل ملاحظه‌ای از آنها در سطح کشور می‌باشیم. بنابراین با توجه به نقش این صندوقها در نقل و انتقالات مالی و واگذاری اعتبارات، مناسبت و لزوم مطالعه‌ای دربارهٔ سابقه تأسیس، نحوه عمل و چگونگی اثرگذاری احتمالی فعالیت صندوقها در روند سیاستهای پولی و اعتباری کشور، روشن می‌گردد.لذا، در این مقاله تلاش می‌گردد تا با انجام تحلیل علمی از نحوه عمل صندوقهای قرض الحسنه، توصیه‌هائی کاربردی برای ادامه فعالیت صندوقها در جهت تقویت (ونه تضعیف) سیستم پولی و اعتباری کشور ارائه شود. زیرا ادامه فعالیت صندوقها به شیوه کنونی و گسترش محدودهٔ عملیاتی آنها در آینده، می‌تواند به حصول

اهداف سیاستهای پولی و اعتباری کشور لطمه وارد سازد.

همچنین، عدم اصلاح شیوه مدیریت در سیستم بانکی و عدم بهبود کارآئی بانکها در امر خدمات رسانی، نقش مؤثری در پیدایش و گسترش چنین نهادها و مؤسسات مالی خواهد داشت.

سابقه صندوقهای قرض الحسنه در ایران

اولین صندوق قرض الحسنه ایران در سال ۱۳۴۸ در یکی از مساجد خیابانهای جنوب شهر تهران شکل گرفته است (۶). مبارزه با رباخواری و کمک به نیازمندان از اهداف اصلی تأسیس این صندوق ذکر گردیده است. این صندوق در ابتدای فعالیت، وام بلاعوض به نیازمندان پرداخت می‌نمود و سپس با تشکیل سرمایه‌ای بالغ بر ۱۴۰ هزار ریال در چارچوب یک نهاد مالی، به احیاء سنت قرض الحسنه اقدام می‌کند. از آنجا که در آن زمان زمینه‌های مساعد برای این اقدامات وجود نداشت مدتها به طول انجامید تا نمونه‌های دیگری از این صندوق به وجود آید.بطوری که تقریباً چهارسال بعد از آن بود که سومین صندوق قرض الحسنه در تهران و در سطحی گسترده‌تر و با عنوان «بانک بدون نزول» تأسیس گردید. سرمایه اولیه این صندوق که معادل یک میلیون و دویست هزار ریال بود توسط یکصد وبیست نفر از افراد خیّر محل، تدارک شده بود. این صندوق به صورت یک موءسسه تجارتی (مالی) و براساس قانون تجارت به ثبت رسید و دریافت و پرداخت سپرده به شیوه‌ای کاملاً منظم و براساس مقررات و دستورالعمل‌های خاصی صورت می‌گرفت. مدتها بعد براساس این صندوق، صندوقهای قرض الحسنه دیگری نیز در سایر شهرهای کشور به وجود آمد. نمونه جالب توجه آن، صندوق قرض الحسنه مرودشت (استان فارس) می‌باشد که تحت عنوان «بانک اسلامی» تأسیس گردید. برخی از این صندوقها علاوه بر پرداخت قرض الحسنه محلی، جایگاهی برای انجام سایر فعالیتهای اسلامی سیاسی بودند.

از اواسط سال ۱۳۵۷ با نزدیک شدن پیروزی انقلاب اسلامی و بروز رکود در فعالیت بانکها،به دلیل اعتصابات، قرض الحسنه به عنوان نهادی اسلامی مورد استقبال مردم و توجه خاص مسئولان قرارگرفت. در این مورد طرح برخی نظرات در زمینه ایجاد بانکداری اسلامی مؤید تمایل مردم به گسترش فعالیت صندوقهای قرض الحسنه در

کنار سیستم بانکی و یا جایگزینی سیستم بانکی با صندوقها بود. اما، ملی شدن بانکها در سال ۱۳۵۸ فکر تبدیل صندوقهای قرض الحسنه به بانک را کنار زد و چون در حیطه فعالیت بانکها اعطای قرض الحسنه وجود نداشت، صندوقهای قرض الحسنه بدون هیچ مانعی به فعالیت خود ادامه دادند و روزبروز نیز بر تعدادشان افزوده شد. از سال ۱۳۶۲ وزارت کشور صندوقها را موظف به دریافت پروانه تأسیس نمود. با آنکه قانون عملیات بانکی بدون ربا که از سال ۱۳۶۳ به مرحله اجرا گذاشته شد می‌توانست ضرورت صندوقها را از میان ببرد، لیکن چنین نشد و فعالیت برخی از صندوقها حتی تا سطح یک بانک گسترش یافت. از اواخر سال ۱۳۶۴ به تدریج اقداماتی در جهت جلوگیری از رشد بی‌رویه صندوقهای قرض الحسنه و برحذر کردن آنها از مبادرت به فعالیتهای تجارتی،با استفاده از سپرده‌های جمع‌آوری شده، صورت پذیرفت. شاید بتوان گفت : یکی از دلائل اساسی گسترش تعداد صندوقها در دوران پس از پیروزی انقلاب، ورود آنها به فعالیتهای سودآور تجارتی بوده است.

تعداد صندوقهای قرض الحسنه و پراکندگی آنها در سطح کشور

تعداد صندوقهای قرض الحسنه که از آغاز تشکیل صندوقها در سال ۱۳۴۸ تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، از ۲۰۰ صندوق تجاوز نمی‌کرد، تا سال ۱۳۶۵ به بیش از ۲۲۵۰ صندوق افزایش یافته است (جدول شماره ۱)، پراکندگی صندوقهای قرض الحسنه در استانهای مختلف کشور نشان می‌دهد که استان تهران با بیش از ۶۵۰ صندوق در سال ۱۳۶۵ نزدیک به ۲۸/۹ درصد کل صندوقها را دارا بوده است. در همین سال، پس از تهران در استان اصفهان ۵۵۰ صندوق یعنی، ۲۴/۵ درصد صندوقهای قرض الحسنه، فعالیت می‌کرده‌اند. استانهای مازندران، خراسان، فارس، آذربایجان شرقی، یزد، گیلان و همدان نیز به ترتیب بیشترین تعداد صندوقهای قرض الحسنه را پس از تهران و اصفهان داشته‌اند (۷).

جدول شماره ۱ - تعداد صندوقهای قرض الحسنه سراسر کشور ۱۳۶۵ - ۱۳۴۸

سال	تعداد صندوقها	تعداد صندوقهای تأسیس شده	رشد سالانه (درصد)
۱۳۵۸ - ۱۳۴۸	۲۰۰	۲۰۰	-
۱۳۵۹	۸۰۰	۶۰۰	۳۰۰/۰
۱۳۶۲	۱۴۰۰	۶۰۰	۷۵
۱۳۶۳	۱۶۵۰	۲۵۰	۱۷/۸۵
۱۳۶۴	۲۰۰۰	۳۵۰	۲۱/۱۲
۱۳۶۵	۲۲۵۰	۲۵۰	۱۲/۵

مآخذ: ماجدی، علی و گلریز، حسن، پول و بانکداری. تهران - مرکز آموزش علوم بانکداری - ۱۳۶۷ - مرکز آمار ایران - آمارنامه‌های استانها.

صندوقهای قرض الحسنه علاوه بر شهرها، در روستاها نیز فعالیت می‌کنند. مثلاً برخی از صندوقهای قرض الحسنه شهری فعالیتشان را در سطح روستاها گسترش داده و دارای شعبی در آنجا می‌باشند. بررسیهای آماری از حدود ۱۲۰۰ صندوق قرض الحسنه نشان می‌دهد که تقریباً ۵۹ درصد آنها در شهرها، ۱۶ درصد در بخشها و ۲۵ درصد در روستاها فعالیت داشته‌اند (۸). رشد انگیزه‌های مذهبی در سالهای پس از پیروزی انقلاب اسلامی، رکود در فعالیت و کارآئی بانکها (۱۳۶۳ - ۱۳۵۷)، ربوی بودن عملیات سیستم بانکی، وضعیت نامناسب اقتصاد کشور و حمایت برخی سازمانها از گسترش صندوقها، از مهمترین دلایل رشد تعداد صندوقهای قرض الحسنه در سالهای اخیر به شمار می‌روند.

نحوه قانونی تأسیس صندوقهای قرض الحسنه

اگرچه بسیاری از صندوقهای قرض الحسنه بدون طی مراحل قانونی شروع به

فعالیت کرده‌اند. لیکن صندوقها نیز برای تأسیس مشمول قانون تجارت می‌باشند. براساس ماده ۵۸۴ این قانون «تشکیلات و مؤسساتی که برای مقاصد غیرتجارتی تأسیس شده و یا بشوند از تاریخ ثبت در دفتر مخصوصی که وزارت عدلیه (دادگستری) معین خواهد کرد شخصیت حقوقی پیدا می‌کنند (۹). مقصود از تشکیلات و مؤسسات غیرتجارتی مذکور در این ماده، آن دسته از تشکیلات و مؤسساتی است که برای مقاصد غیرتجارتی از قبیل امور علمی یا ادبی یا امور خیریه و امثال آن تشکیل می‌شود، اعم از آنکه تشکیل دهندگان قصد انتفاع داشته و یا نداشته باشند. بر همین اساس صندوقهای قرض الحسنه از نوع مؤسسات مذکور تلقی شده که مقصود از تشکیل آنها جلب منافع و تقسیم آن بین اعضاء خود نمی‌باشد.

صندوقهای قرض الحسنه پس از طی مراحل مقدماتی باید مطابق ماده ۳ قانون تجارت، در تهران به اداره ثبت شرکتها و در شهرستانها به اداره مرکزی ثبت مراجعه‌نموده و نسبت به ثبت صندوق، اقدامات لازم را به عمل آورند. صندوقها همچنین لازم است از شهربانی محل اجازه‌نامه دریافت دارند و از همین جهت فعالیت آنها با وزارت کشور ارتباط می‌یابد. بانک مرکزی تاکنون به هنگام تأسیس صندوقهای قرض الحسنه هیچ نقشی نداشته است ولی در ضوابطی که در سال ۱۳۶۷ به تصویب شورای پول و اعتبار رسیده مقرر گردیده است که صندوقها علاوه بر طی مراحل قانونی ثبت باید از بانک مرکزی مجوز دریافت نموده و اساسنامه تهیه شده از سوی شورای پول و اعتبار را بپذیرند (۱). این ضوابط هنوز جنبه عملی پیدا نکرده است.

تشکیلات صندوقهای قرض الحسنه

با آنکه مدت زیادی از فعالیت صندوقهای قرض الحسنه نمی‌گذرد اما دارای تشکیلات متعددی می‌باشند. این تشکیلات را می‌توان در دو زمینه داخلی و خارجی مورد بحث قرار داد. تشکیلات داخلی صندوقها بی‌شباهت با سایر مؤسسات نیست. صندوقها دارای اعضاء هیأت مؤسس، هیأت مدیره، مدیر عامل، بازرسین و تعدادی کارمند می‌باشند. هر صندوق دارای یک هیأت امناء می‌باشد که اغلب از معتمدین محل هستند و هیأت مدیره از میان آنان انتخاب می‌شود. کارمندان صندوقها حقوق بگیر و یا داوطلب هستند. بررسیهای به عمل آمده نشان می‌دهد که تشکیلات داخلی صندوقهای

قرض الحسنه با یکدیگر تفاوتهای زیادی داشته و از نظم و انسجام چندانی نیز برخوردار نمی‌باشند (۱۱).

منظور از تشکیلات خارجی صندوقهای قرض الحسنه، تشکیلاتی است که آنها با یکدیگر به وجود آورده‌اند و یا برای صندوقها به وجود آمده است. صندوقهای قرض الحسنه در حال حاضر دارای دو نوع تشکیلات خارجی متفاوت ولی مرتبط به هم هستند. کانونهای صندوقهای قرض الحسنه استانها و سازمان اقتصاد اسلامی ایران از جمله مهمترین این تشکیلات می‌باشند. تعداد زیادی از صندوقهای قرض الحسنه، تحت پوشش سازمان اقتصاد اسلامی ایران قرار دارند. این سازمان در بهمن‌ماه ۱۳۵۸ رسماً آغاز فعالیت نمود (قرار بود به عنوان بانک اسلامی تأسیس شود ولی ملی شدن بانکها مانع از آن شد). سازمان مذکور به صورت شرکت سهامی عام به ثبت رسیده است و طبق اساسنامه، هدف آن تحقق بخشیدن به کلیه عملیات اقتصادی و مالی با حفظ موازین شرعی و مقررات کشور از طریق اعطای وام مصرفی بدون بهره، سرمایه‌گذاری در فعالیتهای اقتصادی از طریق معاملات اسلامی، افتتاح حساب جاری و قبول سپرده بدون بهره، انجام کلیه عملیات مجاز مالی و بازرگانی و ... می‌باشد (۱۲).

در بند ۳ ماده ۵۱ اساسنامه این سازمان، «کمک مالی بلاعوض به مؤسسات عام المنفعه از قبیل صندوقهای قرض الحسنه و... » از جمله وظائف هیأت مدیره ذکر شده است و از همین طریق با صندوقهای قرض الحسنه ارتباط تنگاتنگی به وجود آورده و بسیاری از آنان را تحت پوشش و نظارت خود قرار داده است. این سازمان از طریق برگزاری سمینارها به تشریح فعالیتهای خود برای صندوقها و دعوت آنها به هماهنگی پرداخته است. تنها صندوقهائی می‌توانند از کمکهای سازمان بهره‌مند شوند که دارای شرایط و ضوابط مورد قبول سازمان باشند و کلیه فعالیتهای خود را با سازمان هماهنگ کرده و برنامه‌های سازمان را در این رابطه رعایت نمایند.به منظور پیگیری این مسائل، سازمان، واحدی را به نام واحد هماهنگی صندوقهای قرض الحسنه دایر کرده است. این واحد با تشکیلات منظمی با کلیه صندوقهای قرض الحسنهٔ تحت پوشش، در سراسر کشور ارتباط مستقیم برقرار نموده است. این سازمان تاکنون فعالیتهائی در ارتباط با پرداخت وام به صندوقهای قرض الحسنه و تأمین کسری بودجه آنها، هماهنگی و یکسان سازی عملیات صندوقها و افتتاح واحدهای کشاورزی، صنعتی و تجارتی در جوار

صندوقهای قرض الحسنه نموده است (۱۳). همچنین صندوقهای تحت پوشش باید در این سازمان حساب افتتاح کرده و ذخیره قانونی بسپارند. هماهنگی و تجمع صندوقهای قرض الحسنه بوسیله این سازمان، قدرت مالی بزرگی در کشور شکل داده که قابل مطالعه و بررسی می‌باشد. کانونهای صندوقهای قرض الحسنه، از دیگر تشکیلات خارجی صندوقهای قرض الحسنه هستند که همزمان با رشد تعداد صندوقها در شهرها و استانهای مختلف کشور تشکیل گردیده‌اند. هدف از تأسیس این کانونها ایجاد هماهنگی و ارتباط هرچه بیشتر پولی و مالی بین صندوقهای قرض الحسنه موجود در یک منطقه ذکر شده است.البته همه استانها دارای چنین کانونهائی نیستند و در استانهایی که این کانونها فعال هستند همه صندوقها را تحت پوشش ندارند. صندوقهای قرض الحسنه در کانونها، که خود نوعی صندوق است، حساب افتتاح کرده و به مراودات پولی می‌پردازند. کانونها در مواردی به تأسیس صندوقهای قرض الحسنه جدید مبادرت کرده و برخی از هزینه‌های جاری صندوقها را نیز تأمین می‌نمایند (۱۴). اکثر کانونهای موجود، با سازمان اقتصاد اسلامی رابطه نزدیک داشته و در آن سازمان دارای حساب جاری می‌باشند. سازمان نیز برای نظارت بهتر و بیشتر بر صندوقهای قرض الحسنه، از کانونها کمک می‌گیرد. وزارت کشور در شهریورماه سال ۱۳۶۷ از طریق اطلاعیه‌ای که در جراید منتشر شد تشکیل این کانونها را غیرقانونی اعلام کرد.

عملکرد صندوقهای قرض الحسنه از لحاظ منابع و مصارف

الف : منابع - منابع مالی صندوقهای قرض الحسنه را سپرده‌های کوچک، و بزرگ مردم تشکیل می‌دهند. توان مالی صندوقها بویژه در پرداخت قرض الحسنه، بستگی کامل به حجم سپرده‌ها دارد. از این رو صندوقهای قرض الحسنه روشهای مختلفی برای جذب سپرده به کار گرفته‌اند. مهمترین عواملی که در افزایش سپرده‌های مردم نزد صندوقها مؤثر است عبارتند از ۱ - عوامل معنوی، ۲ - اعتماد و اطمینان مردم نسبت به مؤسسین، اعضا هیأت مدیره و کارکنان صندوق، ۳ - مکان فعالیت صندوقها، ۴ - امکان دریافت وام قرض الحسنه، ۵ - وجود وام آتی در مقابل سپرده کنونی. ۶ - تبلیغات ۷ - اهداء جایزه به سپرده گذاران.۸ - ساده و کوچک بودن صندوق (عدم بووکراسی) ۹ - ضعف در ارائه خدمات بانکی توسط بانکها ۱۰ - کمتر بودن هزینه

معاملات (transaction cost) در مقایسه با بانکها،

صندوقهای قرض الحسنه بنابر مفهوم قرض الحسنه و برطبق اساسنامه‌هایشان، فقط مجاز به قبول سپرده‌های قرض الحسنه می‌باشند و این سپرده‌ها به دو دسته جاری (حواله‌ای) و پس‌انداز تقسیم می‌شوند. سپرده‌های قرض الحسنه جاری (حواله‌ای) سپرده‌هائی هستند که اشخاص حقیقی و حقوقی در اختیار صندوق گذاشته و هر زمان که مایل باشند می‌توانند تمام و یا قسمتی از آن را بوسیله حواله دریافت دارند (این حواله‌ها نقش چک در بانکها را ایفاء می‌نمایند). البته حواله‌ها جنبه قانونی نداشته و تعهد قانونی و تعقیب آن را درپی ندارد، ولی در میان صندوقها و سازمان اقتصاد اسلامی معتبر است.

سازمان اقتصاد اسلامی آئین‌نامه‌ای دربارهٔ نحوه افتتاح حساب جاری در اختیار صندوقهای قرض الحسنه قرار داده است. مقررات این آئین‌نامه تقریباً شبیه مقررات حساب جاری و چک در بانکها می‌باشد. با وجود چنین آئین‌نامه‌ای، بسیاری از صندوقها به دلایل گوناگون امکان استفاده از چنین سپرده‌هائی را نداشته و متقاضیان کمتری نیز برای افتتاح این حساب در صندوقها وجود دارد. اما صندوقهای فعال در بازار تهران از چنین مزیتی برخوردار بوده و دارای بالاترین حجم سپرده جاری می‌باشند.

سپرده‌های قرض الحسنه پس‌انداز نیز سپرده‌هائی هستند که اشخاص حقیقی و حقوقی با شرایط اعلام شده نزد صندوق می‌سپارند. حساب قرض الحسنه پس‌انداز نوع رایج حساب در صندوقها می‌باشد. در این رابطه نیز سازمان اقتصاد اسلامی آئین‌نامه‌ای تدوین نموده و در اختیار آنها قرار داده است.براساس آمار موجود (جدول شماره ۲) جمع کل سپرده‌های جاری و پس‌انداز نزد صندوقهای قرض الحسنه در سال ۱۳۶۲ معادل ۸۶/۶ میلیارد ریال بوده که با رشد متوسط سالانه ۷۰/۴۳ درصد به ۴۲۸/۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۶۵ افزایش یافته است، بررسیهای به عمل آمده نشان می‌دهد که بطور متوسط ۱۰/۲ درصد کل مانده سپرده‌های نزد صندوقهای قرض الحسنه را سپرده‌های جاری و ۸۹/۸ درصد آن را سپرده‌های قرض الحسنه پس‌انداز تشکیل می‌دهند.

جدول شماره ۲ : برآورد مانده سپرده‌ها در صندوقهای قرض الحسنه، ۶۵ - ۱۳۶۲
میلیارد ریال

شرح / سال	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵
مانده سپرده‌های قرض الحسنه جاری (دیداری)	۸/۸	۲۰	۳۱/۸	۴۳/۷
مانده سپرده‌های قرض الحسنه پس‌انداز	۷۷/۸	۱۷۶	۲۸۰/۳	۳۸۵/۰
جمع کل سپرده‌ها	۸۶/۶	۱۹۶	۳۱۲/۱	۴۲۸/۷

مآخذ : عسگری، علی : بررسی نقش و اثرات صندوقهای قرض الحسنه در سیستم پولی و بانکی کشور، رساله کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران، صفحه ۹۷

مقایسه فعالیت صندوقهای قرض الحسنه در خصوص دریافت سپرده، با فعالیت بانکها طی سالهای ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵ در برخی از استانها نشان می‌دهد که متوسط سپرده‌ها در کل صندوقهای قرض الحسنه از متوسط سپرده‌ها در اکثر بانکهای بازرگانی و تخصصی و همچنین از متوسط سپرده‌ها در کل بانکها بیشتر است★[1]. سهم صندوقهای قرض الحسنه از حجم کل سپرده‌ها، در برخی از استانهای مورد مطالعه تا ۲۰ درصد بوده است. بطوری که سهم صندوقها از مبلغ کل سپرده‌هااز سهم برخی از بانکهای تجارتی و تخصصی بیشتر است. همچنین، تعداد صندوقها از تعداد شعب برخی از بانکهای تجارتی و تخصصی فعال در بعضی از استانهای مورد مطالعه بیشتر

★ ۱. استانهائی که مورد مطالعه قرار گرفته‌اند عبارتند از : استانهای یزد، باختران، ایلام، کردستان ، لرستان، سیستان و بلوچستان و کهگیلویه و بویراحمد. علت انتخاب استانهای فوق وجود آمار و اطلاعات مورد نیاز دربارهٔ آنها بوده است.

می‌باشد(۱۵).

ب : مصارف - صندوقهای قرض الحسنه بطور کلی مبادرت به اعطای وامهای قرض الحسنه می‌نمایند و این وامها عمدتاً جهت رفع نیازهای مصرفی پرداخت می‌گردد. وامهای ازدواج، تهیه و خرید مسکن، رهن و اجاره مسکن، معالجه بیماری، تأمین بدهی، تأمین سرمایه کسب و کار، خرید وسایل ضروری منزل، کشاورزی و دامداری، توسعه صنایع کوچک و سبک، وام به سایر صندوقها و وام تحصیلی از جمله مهمترین انواع وامهای پزداختی توسط صندوقهای قرض الحسنه می‌باشد.صندوقها شرایط و ضوابط کاملاً یکسانی برای پرداخت وام به متقاضیان ندارند.در عین حال اکثر صندوقها بررسیهائی برای اثبات نیاز متقاضی و اطمینان از بازپرداخت آن صورت می‌دهند. صندوقهای قرض الحسنه‌ای که متقاضیان خود را می‌شناسند (صندوقهای مساجد، محلات، ادارات و روستاها) از این جهت مشکلات کمتری دارند. متقاضی وام بایستی: ۱ - نسبت به وام درخواستی کاملاً نیازمند باشد ۲ - برای نیاز مشروع وام را دریافت نماید ۳ - در صندوق دارای حساب باشد ۴ - توسط یکی از اعضاء هیأت مدیره یا امناء معرفی شده باشد. ۵ - ضمانت کافی برای بازپرداخت وام تسلیم بنماید ۶ - ضامن معتبر و مورد قبول به صندوق معرفی نماید ۷ - ساکن در محل فعالیت صندوق باشد. صندوقهابه منظور تأمین هزینه‌های وام از گیرنده آن کارمزدی که معمولاً معادل یک درصد می‌باشد، دریافت می‌دارند. یادآوری می‌شود که سازمان اقتصاد اسلامی آئین‌نامه‌ای برای پرداخت وام، با همکاری صندوقهای قرض الحسنه تهیه کرده و در اختیار آنها قرار داده است.

جدول شماره ۳ - برآورد مبلغ وامهای پرداختی توسط صندوقهای قرض الحسنه
۱۳۶۵ - ۱۳۶۲ ارقام به میلیارد ریال

سال شرح	مبلغ وامهای پرداختی	مانده وامهای پرداختی	رشد متوسط سالیانه (درصد)
۱۳۶۲	۶۴/۹	۴۸/۷	—
۱۳۶۳	۱۴۷/۰	۱۱۰/۳	۱۲۶/۳
۱۳۶۴	۲۳۴/۱	۱۷۵/۶	۵۹/۳
۱۳۶۵	۳۲۱/۵	۲۴۱/۲	۳۷/۴
رشد دوره (درصد)	۳۹۵/۴	۳۹۵/۳	—

مآخذ : ماجدی، علی و گلریز، حسن، پیشین، ص ۳۳۶.
- عسگری، علی، پیشین.

آمار وامهای پرداختی توسط صندوقهای قرض الحسنه (جدول شماره ۳) نشان می‌دهد که در سال ۱۳۶۲ تقریباً معادل ۶۵ میلیارد ریال وام توسط صندوقهای قرض الحسنه پرداخت گردیده است. این رقم در سال ۱۳۶۵ همراه با افزایش تعداد صندوقهای قرض الحسنه به ۳۲۱/۵ میلیارد ریال رشد یافته است.بر این اساس طی دوره مذکور، وامهای پرداختی توسط صندوقهای قرض الحسنه دارای رشد ۳۹۵ درصدی بوده است. پراکندگی جغرافیایی وامهای پرداختی بیانگر آن است که در سال ۱۳۶۵ بیش از ۳۲/۵ درصد کل وامهای پرداخت شده توسط صندوقهای قرض الحسنه در استان تهران صورت گرفته است و استان اصفهان با ۲۷/۵ درصد، مقام بعدی را دارا بوده است. این در حالی است که صندوقهای استانهای کهگیلویه و بویراحمد و سیستان و بلوچستان به ترتیب ۰/۱۳ درصد و ۰/۱۷ درصد کل وامهای پرداختی را به خود اختصاص داده‌اند. بررسیهای به عمل آمده نشان می‌دهد که بیشترین نوع وامهای پرداختی توسط صندوقها به ترتیب وام مسکن (۳۱ درصد)، وام تأمین بدهی (۱۳/۵

درصد)، وام کشاورزی (۱۲ درصد) و وام ازدواج (۱۱/۸ درصد) بوده‌اند. همچنین مبلغ وامهای قرض الحسنه پرداختی توسط صندوقها بطور کلی از اعتبارات قرض الحسنه‌ای کلیه بانکهای کشور (بطور جداگانه) بیشتر بوده است.به عنوان مثال در سال ۱۳۶۵ بانکهای صادرات و استان که از بزرگترین بانکهای کشور هستند مجموعاً کمی بیش از ۹ میلیارد ریال وام قرض الحسنه پرداخت کرده‌اند که از مبلغ پرداختی توسط صندوقها به مراتب کمتر است (۱۶).

نقش صندوقهای قرض الحسنه در سیستم پولی و بانکی

سیستم پولی و بانکی را می‌توان مجموعه‌ای از پس‌انداز کنندگان، وام گیرندگان و مؤسسات مالی یا مؤسسات واسطهٔ میان آنها دانست که دارای ارتباطات متقابل می‌باشند، بدین ترتیب سیستم پولی و بانکی عبارت است از مجموعه‌ای از مؤسسات مالی، که برای تسهیل جریان پول و اعتبار تأسیس می‌گردند. پس‌انداز کنندگان وجوه مازاد بر نیاز خود را از طریق این مؤسسات مالی در اختیار وام گیرندگان قرار می‌دهند. مؤسسات مالی بطور کلی به دو دسته تقسیم می‌شوند الف - مؤسسات مالی بانکی ب - مؤسسات مالی غیربانکی. مؤسسات مالی بانکی شامل بانکهای تجارتی، تخصصی و چند منظوره است و مؤسسات مالی غیر بانکی شامل مؤسسات وام و پس‌انداز، مؤسسات سرمایه‌گذاری، مؤسسات اعتباری غیربانکی، اتحادیه‌های اعتباری، صندوقهای پس‌انداز، شرکتهای بیمه و ... می‌باشد. سیستم‌های پولی و بانکی پیشرفته دارای انواع متعددی از مؤسسات مالی بانکی و غیربانکی می‌باشند که فعالیت آنها توسط بانک مرکزی هماهنگ و نظارت می‌شود. با توجه به عملیاتی که صندوقهای قرض الحسنه در جنوب و تخصیص اعتبارات انجام می‌دهند، به آسانی می‌توان این نهادها را جزء مؤسسات مالی غیربانکی قلمداد نمود. به منظور شناخت نقش و جایگاه آنها در سیستم پولی ایران، مراحل تکوین سیستم پولی و بانکی ایران را به اجمال مورد بررسی قرار می‌دهیم.

نظام پولی و بانکی ایران با تأسیس «بانک شرق جدید» در سال ۱۲۶۶ شکل گرفت.تأسیس بانک شاهنشاهی ایران در سال ۱۲۶۷ تحولی اساسی در این روند به وجود آورد. از آن پس به تدریج مؤسسات مالی دیگری شکل گرفتند. بانک سپه اولین

بانک ایرانی بود که در سال ۱۳۰۴ تأسیس گردید. بانک ملی ایران در سال ۱۳۰۷ به عنوان تنظیم کننده نظام پولی و بانکی کشور تأسیس و اختیاراتی به آن محول گردید. در سال ۱۳۲۸ اولین بانک خصوصی به نام بانک بازرگانی ایران به وجود آمد و پس از آن به تدریج بر تعداد آنها افزوده شد. در سال ۱۳۳۹ بانک مرکزی ایران براساس قانون پولی و بانکی کشور تأسیس شد و مسئولیتهای متعددی را در ارتباط با وضعیت سیستم پولی و بانکی کشور عهده‌دار گردید (۱۷).طی این سالها، بر خلاف سرعت گسترش بانکها، تشکیل مؤسسات مالی غیربانکی کند بود و علی‌رغم یادآوری نام آنها در قانون پولی و بانکی، این گونه مؤسسات حضور فعالی در سیستم پولی و بانکی کشور نداشتند. در سال ۱۳۵۸، به دنبال پیروزی انقلاب اسلامی، کلیه بانکها و مؤسسات مالی غیربانکی (مؤسسات اعتباری) ملی اعلام گردیدند و سیستم پولی و بانکی دستخوش تغییراتی اساسی گردید. به همین دلیل برای مدتی در فعالیت آنها رکود ایجاد شد. بدین ترتیب بانکها در یکدیگر ادغام گردیدند و از رونق مؤسسات مالی غیربانکی کاسته شد. در سال ۱۳۶۲ قانون عملیات بانکی بدون ربا تصویب شد و در حالی که اجرای آن به برخی از بی‌نظمی‌ها در فعالیت بانکها خاتمه داد ولی مشکلات اساسی نظام پولی و بانکی کشور همچنان باقی ماند. برخی از مشکلات عمده نظام پولی و بانکی عبارتند از :توسعه نیافتگی آن، ضعف در مدیریت و کارآئی، نااطمینانی سپرده‌گذاران از سپرده‌های خویش در بانکها، دخالت و کنترل شدید بانکها از سوی دولت.

در صورتی که مفهوم دقیق‌تر سیستم پولی و بانکی را مدنظر قرار گیرد باید اذعان شود از سالها پیش نوعی سیستم پولی و بانکی غیررسمی نیز در سطح کشور فعال بوده است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی و با ملی شدن بانکها و کاهش کارآئی نظام بانکی رسمی، برتعداد آنها افزوده گشته است. این سیستم غیررسمی که بطور عمده شامل مؤسسات مالی غیربانکی می‌شود. مؤسساتی نظیر صندوقهای قرض الحسنه، شرکتهای سرمایه‌گذاری (مضاربه‌ای)، فروشگاههای اقساطی کانون صندوقهای قرض الحسنه، سازمان اقتصاد اسلامی ایران و .... را در بر می‌گیرد. عملیات این مؤسسات نوعی فعالیت مالی است که در محاسبات و در نتیجه در سیاست‌گذاریهای سیستم پولی و بانکی کشور منظور نمی‌گردد. حجم فعالیت آنها نیز بنا به اظهارات مسئولین مربوط و نمونه‌های موجود، بسیار بالا است. در میان این گونه مؤسسات صندوقهای قرض

الحسنه نحوه عمل به نسبت مشخص‌تری دارند و از مهمترین عناصر این سیستم نیز محسوب شده و در سطح گسترده‌ای فعالیت می‌نمایند. بطوری که در سال ۱۳۶۵ تعداد واحدهای بانکی کشور در کل ۶۷۸۳ واحد (۱۸) و تعداد صندوقهای قرض الحسنه ۲۲۵۰ واحد بوده است. این در شرایطی است که از تعداد سایر مؤسسات مالی موجود در سیستم پولی و بانکی غیر رسمی اطلاع دقیقی در دسترس نیست. جذب پس‌اندازهای راکد، پرداخت وام، کمک به بهبود توزیع درآمد و همچنین کمک به سایر مؤسسات مالی را می‌توان از جمله فواید صندوقها در سیستم بانکی برشمرد.

نقش و اثرات صندوقهای قرض الحسنه در جریان پول و اعتبار

در جریان معاملات، پول نقش وسیله مبادله و معیار سنجش ارزش را ایفاء می‌نماید و برای تسهیل معاملات، پول به عنوان وسیله ذخیره ارزش نیز انجام وظیفه می‌کند. وسیله مبادله، معیار سنجش ارزش و وسیله ذخیره ارزش بودن پول، از وظایف استاندارد پولی هستند که در مباحث اقتصاد پولی و در سطح کلان مورد توجه می‌باشند. از گذشته‌های دور تاکنون انواع متفاوتی از پول به کار گرفته شده است. پول کالائی اکنون جای خود را به پولهای قانونی و اعتباری داده است. نشر اسکناس و مسکوک (پول قانونی) در کلیه کشورها در اختیار بانکهای مرکزی است لیکن نشر پول اعتباری از طریق بانکهای تجارتی و برخی مؤسسات مالی صورت می‌گیرد. پول اعتباری یا تحریری در واقع به مجموع مانده حسابهای جاری مشتریان بانکها و سایر مؤسساتی که سپرده می‌پذیرند اطلاق می‌شود. مجموع پول تحریری و پول کاغذی و مسکوک (قانونی) در دست مردم حجم پول در گردش را تشکیل می‌دهد. هر اندازه نظام بانکی فعال‌تر و قابل اعتمادتر باشد، درصد پول تحریری در ترکیب حجم پول بیشتر می‌شود. اضافه می‌شود که پول تحریری در حقیقت همان حساب جاری و اعتباری اشخاص و مؤسسات مختلف است که نزد بانکها و سایر مؤسسات نگهداری می‌شود. منشاء انتشار پول تحریری اراده افراد و با اعتبارات مالی است. زمانی که بانکها و یا مؤسسات اعتباری اقدام به قبول سپرده جاری و افتتاح حساب جاری بنمایند، قادر خواهند بود پول تحریری خلق کنند.

اعتبار در حقیقت تضمین استفاده و یا امکان استفاده از کالاها و خدمات بدون پرداخت سریع بهای آن را فراهم می‌نماید. مؤسسات مالی، عوامل اصلی توسعهٔ کاربرد

و تحدید میزان اعتبار می‌باشند و در واقع وظیفه اصلی آنان اعطای اعتبارات است. اعتبارات انواع مختلفی دارد که از این لحاظ مؤسسات اعتباری مختلفی نیز قابل شکل‌گیری می‌باشند. با این توضیحات و با توجه به اینکه در بحث قبلی صندوقهای قرض الحسنه به عنوان مؤسسات اعتباری غیربانکی معرفی شدند، اکنون باید به بررسی تأثیرات فعالیت آنها در متغیرهای پولی و اعتباری پرداخت. ولی قبل از آن لازم است به زمینه‌های تئوریک این تأثیرات اشاره شود.

تقریباً بعد از جنگ جهانی دوم مؤسسات مالی غیربانکی رشد سریعی را آغاز کردند و از اواخر دهه ۵۰ میلادی و اوائل دهه ۶۰ بحثهای گسترده‌ای در زمینه نقش آنها در سیستم مالی و همچنین اثرگذاری آنها بر توان سیاستهای پولی صورت گرفته است و همچنان ادامه دارد (۱۹). در این بحثهای ریشه‌دار پیوسته سؤالاتی طرح گشته که برخی از آنها عبارتند از: آیا این مؤسسات قادر به خلق اعتبار هستند و یا اینکه فقط نقش انتقال دهنده اعتبارات را دارند؟ فعالیت این مؤسسات چه تأثیری بر عملیات بانکها بر جای می‌گذارد؟ ادامه و گسترش فعالیت مؤسسات غیربانکی تا چه حد بر توان بانک مرکزی در کنترل حجم پول و اعتبار اثر می‌گذارد (۲۰)؟ پاسخ این سئوالات در نوع فعالیت آنها نهفته است. زیرا برخی از آنها قادر به خلق اعتبار هستند و برخی دیگر صرفاً نقش انتقال دهنده اعتبار را به عهده دارند. فعالیت آنها در واقع توزیع اعتبارات را دستخوش تغییراتی می‌نماید. در عین حال، علی‌رغم آنکه فعالیت آنها جزء سیستم پولی و بانکی است، عملکردشان می‌تواند بر حجم سپرده‌های بانکی تأثیر بگذارد و در مجموع بر جریان کل اعتبارات بیفزاید. زیرا در بسیاری موارد مؤسسات مالی غیربانکی پولهای راکد را به جریان می‌اندازند و از همین‌رو جریان کل مخارج و هزینه‌ها را افزایش می‌دهند و به دنبال آن کل اقتصاد را متأثر می‌سازند. ضریب خلق اعتبار توسط مؤسسات مالی غیربانکی تفاوت چندانی با ضریب مذکور در بانکها ندارد. تفاوتهای موجود را می‌توان در اندازه ضریب و زمان عملکرد (دوره زمانی) آن خلاصه کرد. معمولاً ضریب خلق اعتبار مؤسسات مالی بانکی از مؤسسات غیربانکی بزرگتر است. از طرف دیگر، دوره زمانی مربوط به ضریب خلق اعتبار در مؤسسات مالی غیربانکی نسبت به بانکها بیشتر است (۲۱).

علی رغم نظرات مختلفی که در ارتباط با خلق اعتبار توسط مؤسسات مالی

غیربانکی در نظام سرمایه‌داری وجود دارد، نمی‌توان تأثیر فعالیت آنها را بر فعالیت بانکها و سیاستهای پولی نادیده گرفت★[۱]. بعضی از تحقیقات نشان میدهند که فعالیت این گونه مؤسسات بر حجم پول بانکی و کارآئی سیاستهای پولی مؤثر است (۲۲).

نقش صندوقهای قرض الحسنه در حجم نقدینگی

در سیستم بانکی کنونی نقدینگی بخش خصوصی شامل حجم پول و شبه پول است که در سیاستگذاریهای پولی مورد توجه بانک مرکزی قرار می‌گیرد. چنانچه عملیات شبه بانکی مؤسسات غیربانکی (چون صندوقهای قرض الحسنه) را در تعریف نقدینگی لحاظ نمائیم.تعریف دقیق‌تری از حجم نقدینگی خواهیم داشت که در سیاستگذاری پولی بر تعریف کنونی مرجح است. چنانچه قبلاً ذکر شد صندوقهای قرض الحسنه به دلیل دارا بودن سپرده‌های جاری و پس‌انداز می‌توانند در نقدینگی واقعی نقض داشته باشند. چه به عنوان مؤسسات اعتباری غیربانکی به رسمیت شناخته شوند و یا نه. گر چه کیفیت نقش صندوقها در شرایطی که فعالیت می‌کنند کاملاً شبیه بانکها نیست، با این حال اگر فعالیت آنها را در سیستم پول و بانکی منظور نمائیم، نقش آنها در حجم نقدینگی کاملاً مشخص می‌شود (جدول شماره ۴). در اینجا چنانچه ملاحظه میشود در تعریف جدید نقدینگی، سپرده‌های دیداری و پس‌انداز نزد صندوقهای قرض الحسنه نیز به تعاریف پول و شبه پول افزوده شده است. طبیعی است که نقدینگی جدید که با در نظر گرفتن فعالیت صندوقهای قرض الحسنه به دست می‌آید. بیشتر از نقدینگی قبلی است. در حالی که نقدینگی در اقتصاد بدون در نظر

★ ۱.تز یا نظریه گارلی وشا (Gurley and shaw thesis) در خصوص درجه جانشینی میان پول و سپرده‌های مختلف در بانکهای تجارتی و مؤسسات غیربانکی و همچنین درجه جانشینی میان پول و سایر اوراق بهادار تجارتی رایج در بازار بورس، پایه تئوریکی مباحث علمی در اقتصاد پولی را از اوائل دهه ۶۰ تشکیل داده است بر اساس این تز است که مباحثه‌ها و جدالهای علمی پرباری در حیطه اقتصاد پولی میان اقتصاددانان متعلق به مکاتب پولی و کینزی صورت گیرد و در سایه این مباحثه‌ها است که هم تعریف عملی پول (مجموعه‌های پولی) برای چندمین بار در آمریکا دستخوش تغییر قرارگرفته و هم اینکه نحوه نگرش بر ابزارهای پولی سیاست پولی و توقعات از آنها دچار تحول اساسی شده است.

گرفتن فعالیت صندوقها طی سالهای ۱۳۶۲ تا ۱۳۶۵ از رشد متوسطی معادل ۱۳ درصد برخوردار بوده است، پس از منظور کردن فعالیت آنها این رقم به ۱۴ درصد افزایش می‌یابد. اختلاف موجود ناشی از تأثیراتی است که عملیات صندوقها در حجم نقدینگی به وجود می‌آورد.

جدول شماره ۴ - نقدینگی بخش خصوصی به تفکیک اجزاء ۱۳۶۵ - ۱۳۶۲، میلیارد ریال

شرح	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	درصد رشد متوسط سالیانه
پول (M1)	۳۸۶۹/۳	۴۵۵۷/۶	۴۹۲۳/۶	۵۸۱۱/۷	۱۴/۶
اسکناس و مسکوک در دست اشخاص	(۱۹۱۳/۵)	(۲۰۴۸/۶)	(۲۱۷۶/۳)	(۲۶۳۷/۸)	۱۱/۳
سپرده‌های دیداری بخش خصوصی نزد بانکها	(۱۹۵۵/۸)	(۲۵۰۹/۰)	(۲۷۴۷/۳)	(۳۱۷۳/۹)	۱۷/۵
سپرده‌های دیداری بخش خصوصی نزد صندوقها ★	۸/۸	۲۰/۰	۳۱/۸	۴۳/۷	۷۴/۵
تعریف جدید پول (M1)	۳۸۷۸/۱	۴۵۷۷/۶	۴۹۵۵/۴	۵۸۵۵/۴	۱۵
شبه پول	۳۵۸۶/۲	۳۴۰۹/۳	۴۰۷۸/۵	۴۹۱۱/۶	۱۱/۱
سپرده‌های پس انداز بخش خصوصی نزد بانکها	(۲۶۹۳/۵)	(۱۴۹۶/۷)	(۹۰۳/۵)	-	
سپرده‌های بلند مدت بخش خصوصی نزد بانکها	(۸۹۲/۷)	(۱۹۱۲/۶)	(۳۱۷۵)	-	
سپرده‌های پس‌انداز بخش خصوصی نزد صندوقها ★	۷۷/۸	۱۷۶/۰	۲۸۰/۳	۳۸۵/۰	۷۰/۴
شبه پول جدید	۳۶۶۴/۰	۳۵۸۵/۳	۴۳۵۸/۸	۵۲۹۶/۶	۱۳/۶
نقدینگی بخش خصوصی (M2)	۷۴۵۵/۵	۷۹۶۶/۹	۹۰۰۲/۱	۱۰۷۲۳/۳	۱۳
نقدینگی جدید بخش خصوصی (M2)	۷۵۴۲/۱	۸۱۶۲/۹	۹۳۱۴/۲	۱۱۱۵۲/	۱۴

مآخذ : - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش اقتصادی و ترازنامه سالهای ۱۳۶۲ تا ۱۳۶۵.
- جدول شماره ۲

★ متذکر می‌گردد که برخی از صندوقها با افتتاح حسابهای سپرده نزد بانکهای تجارتی وجوه خود را در سیستم بانکی نگهداری می‌کند و این بخش از سپرده‌ها جزء سپرده‌های بخش خصوصی محسوب می‌شود. منتها، تعداد این‌گونه صندوقها و سهم سپرده‌ای آنها بسیار ناچیز و نامشخص است. لذا در مقاله فرض می‌شود سپرده‌های افراد نزد صندوقها خارج از سیستم بانکی بوده و تشکیلات صندوقهای قرض الحسنه از این سپرده‌ها به صورت مستقل از سیستم بانکی استفاده می‌کند و مبادرت به ایجاد

اعتبار جدید می‌نماید.

براساس جدول فوق سهم صندوقهای قرض الحسنه از کل نقدینگی جدید (M2) از ۱/۱۵ درصد در سال ۱۳۶۲ به ۳/۸ درصد در سال ۱۳۶۵ افزایش یافته است. به همین ترتیب - سهم آنها از پول جدید از ۰/۲۳ درصد به ۰/۷۵ درصد و از شبه پول جدید از ۲/۱۲ درصد به ۷/۳ درصد طی دوره مذکور رسیده است بدیهی است در صورتی که این روند همچنان ادامه یابد، نشان می‌دهد که سهم صندوقها از نقدینگی در حال افزایش است و توجه به نحوه عمل صندوقها از سوی بانک مرکزی ضرورت بیشتری می‌یابد.

تأثیرفعالیت صندوقهای قرض الحسنه بر سرعت گردش نقدینگی

منظور از سرعت گردش نقدینگی تعداد دفعاتی است که یک واحد پولی در طول یک سال در امر معاملات کالاها مورد استفاده قرار می‌گیرد.سرعت گردش نقدینگی از شاخصهای مهم اقتصادی است که در سیاستگذاریهای پولی مورد توجه خاص بانک مرکزی است . پائین بودن این سرعت به معنای غیرفعال بودن پول و سیستم بانکی. پائین بودن سطح تولید، نامناسب بودن حجم پول و تولید و رکود اقتصادی می‌باشد. در حالی که بالا بودن آن می‌تواند در شرایط طبیعی به معنای بالا بودن درجه کارآئی و فعال بودن پول و سیستم بانکی، بالا بودن سطح تولید، رونق اقتصادی و گسترش مبادلات باشد. سرعت گردش نقدینگی از تقسیم تولید ناخالص ملی به قیمت‌های جاری بر نقدینگی محاسبه می‌گردد.

فعالیت صندوقهای قرض الحسنه اگرچه در محاسبات ملی منظور نمی‌گردد ولی همانگونه که مشهود است، در تولید نانخالص ملی و نیز در نقدینگی مؤثر است. هر چند می‌توان توجیهاتی برای منظور نکردن فعالیت صندوقها، در تولید ناخالص ملی ارائه نمود. اما نمی‌توان در مورد نقش آنها در محاسبه نقدینگی چنین رفتاری را در پیش گرفت. سرعت گردش نقدینگی (با فرض عدم توجه نه نقش صندوقها در تولید ناخالص

ملی) برای سالهای ۶۵ - ۱۳۶۲ در جدول شماره ۵ منعکس می‌باشد★[۱].

جدول شماره ۵ - سرعت گردش نقدینگی با در نظر گرفتن عملیات اعتباری صندوقهای قرض الحسنه

شرح	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵
تولید ناخالص ملی برحسب قیمت‌های جاری (برحسب میلیارد ریال)	۱۴۰۲۰/۶	۱۵۱۵۰/۸	۱۶۵۲۲/۲	۱۸۱۰۶/۸
سرعت گردش نقدینگی (۱) (فعلی)	۱/۸۸	۱/۹۰	۱/۸۴	۱/۶۹
سرعت گردش نقدینگی (۲) (جدید)	۱/۸۶	۱/۸۶	۱/۷۷	۱/۶۲
اختلاف دو سرعت (۲) - (۱)	۰/۰۲	۰/۰۴	۰/۰۷	۰/۰۷

مآخذ :مرکز آمار ایران سالنامه آماری سال ۱۳۶۶ (تهران : مرکز آمار ایران ۱۳۶۷)

- جدول شماره ۴

بنابراین هر قدر حجم فعالیت صندوقها افزایش می‌یابد، سهم آنها در پول و شبه پول نیز افزایش یافته و در نتیجه سبب کاهش سرعت گردش نقدینگی (جدید) می‌گردند. ارقام مربوط به «اختلاف دو سرعت» این نکته را به خوبی روش می‌کند. همچنین به دلیل افزایش بی‌رویه حجم نقدینگی طی سالهای مورد بحث که از تأمین

★ ۱.به علت عدم دسترسی به اطلاعات آماری مربوط به تأثیر عملیات صندوقها در GNP، به ناچار در محاسبه سرعت گردش نقدینگی از GNP رسمی که بدون احتساب تأثیر صندوقها است، استفاده می‌گردد. البته این موضوع مستقلی است که تلاش جدیدی را می‌طلبد و در عین حال سئوال قابل تعمق و تحقیقی است که برای علاقمندان مطرح می‌شود.

کسر بودجه دولت سرچشمه می‌گرفت، سرعت گردش نقدینگی پیوسته روند کاهشی داشته است.

صندوقهای قرض الحسنه و عرضه پول

عرضه پول نظام پولی و بانکی بطور عمده تابعی از دو عامل پایه پولی و ضریب تکاثری نقدینگی می‌باشد. پایه پولی همان بدهی بانک مرکزی به بخشهای خصوصی و بانکی است و ضریب تکاثری نقدینگی، در واقع ضریب قدرت خلق پول توسط بانکها و مؤسسات مالی غیربانکی را با توجه به رفتار مردم، رفتار بانک مرکزی و رفتار دیگر مؤسسات و بانکها نشان می‌دهد. پایه پولی در کشور بدون در نظر گرفتن فعالیت صندوقهای قرض الحسنه به صورت زیر تعریف می‌شود :

پایه پولی براساس منابع = خالص مطالبات بانک مرکزی از دولت + خالص دارائیهای خارجی بانک مرکزی + مطالبات بانک مرکزی از بانکها (خالص سرمایه و یا سایر دارائیها).

پایه پولی براساس مصارف = سپرده‌های بانکها نزد بانک مرکزی + اسکناس و مسکوک در دست اشخاص + اسکناس و مسکوک نزد بانکها.

بدیهی است با در نظر گرفتن فعالیت صندوقهای قرض الحسنه در سیستم بانکی، این تعاریف دستخوش تغییر قرار می‌گیرند. به عبارت دیگر، در تعریف پایه پولی بر اساس منابع، علاوه بر موارد مذکور، مطالبات بانک مرکزی از صندوقهای قرض الحسنه نیز باید به عنوان یک منبع جدید به سایر منابع پولی افزوده شود. در تعریف دوم نیز لازم است سپرده‌های صندوقهای قرض الحسنه نزد بانک مرکزی و اسکناس و مسکوک نزد صندوقها، در نظر گرفته شود. در شرایط گذشته و حال که صندوقهای قرض الحسنه بطور رسمی در سیستم بانکی و پولی فعالیت نمی‌کنند، رقم مربوط به مطالبات بانک مرکزی از آنها و نیز سپرده‌های آنان نزد بانک مرکزی معادل صفر است، یعنی در پایه پولی نقشی ندارند. در حالی که اگر صندوقها رسمیت یابند و مطابق قانون از بانک مرکزی اعتبار دریافت نمایند و یا نزد بانک مرکزی حساب افتتاح کنند.فعالیت آنها می‌تواند بر پایه پولی مؤثر باشد. بنابراین افزایش عرضه پول در گذشته (افزایش پایه پولی) بیشتر ناشی از عملکرد سیستم بانکی و شرایط ویژه آن بوده است و نقش

صندوقها در این افزایش ملحوظ نشده است. به همین جهت، ملحوظ نمودن نقش صندوقهای قرض الحسنه در ضریب تکاثری نقدینگی از اهمیت خاصی برخوردار است. بنابراین با مرور اجمالی بر مفهوم ضریب تکاثری نقدینگی، به نحوه اثرگذاری نقش صندوقها در این ضریب می‌پردازیم.

ضریب تکاثری نقدینگی به عنوان یکی از عوامل مؤثر بر عرضه پول به یکی از دو صورت زیر محاسبه می‌شود :

الف - از طریق تقسیم نقدینگی بر پایه پولی

ب - از طریق فرمول ضریب تکاثری نقدینگی که به شرح زیر می‌باشد★[۱]:

$$\frac{M_2}{B} = m_2 = \frac{1+c+t}{R_D+tR_t+c+e}$$

که در آن: c = نسبت اسکناس و مسکوک در دست اشخاص به سپرده‌های دیداری بخش خصوصی نزد بانکها

t = نسبت سپرده‌های غیردیداری بخش خصوصی نزد بانکها به سپرده‌های دیداری

R_D = نسبت سپرده قانونی در قبال سپرده‌های دیداری

R_t = نسبت سپرده قانونی در قبال سپرده‌های غیردیداری

e = نسبت ذخایر آزاد بانکها به سپرده‌های دیداری بخش خصوصی

m_2 = ضریب تکاثری نقدینگی

بدیهی است اگر پایه پولی تعدیل شده و فعالیت صندوقهای قرض الحسنه در آن منظور شود، ضریب تکاثری نقدینگی نیز با تغییراتی روبرو می‌گردد. برای محاسبه ضریب تکاثری از روش «ب» لازم است نسبت سپرده قانونی صندوقها در قبال سپرده‌های دیداری و غیردیداری، نسبت ذخائر آزاد صندوقها به سپرده‌های دیداری و

★ ۱. چون نحوه محاسبه این فرمول در اغلب کتب «پول و بانک» ارائه می‌گردد از بحث راجع به آن خودداری می‌شود. در عین حال یکی از منابع خوب در این زمینه کتاب زیر است :

Stephen M.Goldfeld / lester V. Chandler, The Economics of Money and Banking / 8 th ediltion, Harper & Row Publishers, 1982.

نسبت سپرده‌های غیردیداری بخش خصوصی نزد صندوقها به سپرده‌های دیداری نزد آنها، در نظر گرفته شود. از آنجائی که آمار دقیقی برای محاسبه این نسبت‌ها در دسترس نیست، ضریب تکاثری را از طریق «الف» محاسبه می‌کنیم. در شرایط فعلی چنانکه آمد، بطور قطع با در نظر گرفتن فعالیت صندوقها، ضریب تکاثری نقدینگی بطور قطع بالا خواهد رفت و در آینده نیز در صورتی که صندوقها نقشی در پایه پولی نداشته باشند ادامه خواهد یافت.

ارقام ضریب تکاثری نقدینگی با استفاده از روش «الف» به شرح جدول شماره ۶ محاسبه شده‌اند.

جدول شماره ۶، ضریب تکاثری نقدینگی ۱۳۶۵ - ۱۳۶۲ (میلیارد ریال)

شرح	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵
نقدینگی (M_2)	۷۴۵۵/۵	۷۹۶۶/۹	۹۰۲/۱	۱۰۷۲۳/۳
نقدینگی جدید (M_2)	۷۵۴۲/۱	۸۱۶۲/۹	۹۳۱۴/۲	۱۱۱۵۲/-
پایه پولی (B)	۳۷۵۳/۷	۴۲۳۹/۵	۴۹۰۹/۲	۶۰۶۲/۱
ضریب تکاثری نقدینگی	۱/۹۹	۱/۸۸	۱/۸۳	۱/۷۷
ضریب تکاثری نقدینگی جدید	۲/۰۱	۱/۹۳	۱/۹۰	۱/۸۴

مآخذ :- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش اقتصادی و ترازنامه سالهای ۶۳، ۶۴، ۶۵.

جدول شماره ۴.

بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که فعالیت صندوقها می‌تواند ضریب تکاثری نقدینگی را افزایش دهد. البته این تحلیل، مقدماتی است و در تحلیل جامع‌تر می‌توان ضریب مذکور را با در نظر گرفتن نقش صندوقها از روش دوم نیز محاسبه کرد و نشان داد.

که در این صورت عرضه پول افزایش می‌یابد. اگر چه طی سالهای مورد اشاره، ضریب مذکور به دلیل اعمال محدودیتهای اعتباری کم شده و به عبارتی عرضه پول از این ناحیه کاهش می‌یافته، اما فعالیت اعتباری صندوقهای موجب افزایش ضریب تکاثری شده است. در حالی که چنین نقشی برای صندوقها، در عملیات کنترلی بانک مرکزی بطور مستقیم لحاظ نمی‌شود.

نقش صندوقهای قرض الحسنه در جریان اعتبارات

فعالیت صندوقهای قرض الحسنه، در جریان اعتبارات مؤثر است. البته سهم آنها از کل جریان اعتبارات خیلی زیاد نیست این واقعیت از مقایسه اعتبارات اعطائی بانکها و صندوقهای قرض الحسنه به دست می‌آید.بنابراین باید نسبت به سهم صندوقهای قرض الحسنه از کل اعتبارات قرض الحسنه پرداختی در کشور (توسط بانکها و صندوقها) و روند افزایش آن توجه لازم مبذول داشت. درصد اعتبارات اعطائی توسط صندوقها به اعتبارات اعطائی توسط بانکها از ۱/۱۴ درسال ۱۳۶۲ به ۴/۳۸ در سال ۱۳۶۵ یافته است. در همین حال نسبت اعتبارات قرض الحسنه اعطائی توسط صندوقها به اعتبارات قرض الحسنه پرداختی توسط بانکها از ۲۳/۳ درصد در سال ۱۳۶۳ به ۴۳/۸ درصد در سال ۱۳۶۵ بالا رفته است. و از همین رو، سهم صندوقهای قرض الحسنه از کل اعتبارات قرض الحسنه پرداختی،از ۱۸/۹ درصد به ۳۰/۴۵ درصد طی سالهای مذکور افزایش یافته است (جدول شماره ۷).

جدول شماره ۷ - مقایسه اعتبارات اعطائی توسط بانکها و صندوقهای قرض الحسنه
۱۳۶۵ - ۱۳۶۲ (میلیارد ریال - درصد)

سال	اعتبارات اعطائی توسط بانکها	رشد اعتبارات بانکی	اعتبارات اعطائی توسط صندوقها	رشد	اعتبارات قرض الحسنه بانکها	رشد	درصد اعتبارات صندوقها به اعتبارات بانکها	درصد اعتبارات صندوقها به اعتبارات قرض الحسنه بانکها	سهم صندوقها از کل اعتبارات (درصد)	سهم صندوقها از کل اعتبارات قرض الحسنه (درصد)
۱۳۶۲	۴۲۵۶/۶	-	۴۸/۷	-	-	-	۱/۱۴	-	۱/۱۴	-
۱۳۶۳	۴۵۰۰/۷	۵/۷۳	۱۱۰/۳	۱۲۶/۵	۴۷۲/۶	-	۲/۴۵	۲۳/۳	۲/۳۹	۱۸/۹
۱۳۶۴	۵۰۸۱/۹	۱۲/۹۱	۱۷۵/۶	۵۹/۲	۵۳۸/۷	۱۳/۷	۳/۴۶	۳۲/۶	۳/۳۴	۲۴/۵۸
۱۳۶۵	۵۵۰۷/۰	۸/۳۶	۲۴۱/۲	۳۷/۴	۵۵۰/۷	۲/۲	۴/۳۸	۴۳/۸	۴/۲۰	۳۰/۴۵

مآخذ : - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران پیشین
- جدول شماره ۳

بطورکلی، آنچه که از جدول شماره ۷ برمی‌آید، این است که با وسیع‌تر شدن سطح فعالیت صندوقهای قرض الحسنه، سهم آنها در توزیع اعتبارات، در حال گسترش بوده و اگر این روند در آینده نیز ادامه یابد و بطور مستقیم تحت نظارت و کنترل بانک مرکزی قرار نگیرد، می‌تواند برای اجرای سیاستهای پولی، مشکل‌زا شود.

تأثیر فعالیت صندوقهای قرض الحسنه در روند سیاستهای پولی و اعتباری

سیاست پولی عبارت است از افزایش و کاهش در حجم پول، که به منظور تحقق

اهداف کلان اقتصادی انجام می‌گیرد. در اقتصادهای معاصر، مجری اصلی سیاستهای پولی، بانکهای مرکزی کشورها می‌باشند و در اجرای این سیاستها ابزارهای مختلفی به کار برده می‌شود. نسبت سپرده قانونی، تسهیلات تنزیل مجدد، عملیات بازار باز، کنترل اعتبارات و ترغیب اخلاقی از مهمترین ابزارها محسوب می‌شوند. در سیستم پولی و بانکی فعلی کشور، کاربرد برخی از این ابزارها به علت اجرای قانون بانکداری بدون ربا منسوخ گردیده، و ابزارهای جدیدی شکل گرفته‌اند. تأثیرگذاری این ابزارها، متضمن وجود شرایط و عوامل متعددی است. زمانی فعالیت مؤسسات مالی (از جمله صندوقهای قرض الحسنه برسیاستهای پولی انقباض یا انبساطی) اثر می‌گذارد که عملکرد آنها کارآئی ابزارها را متأثر سازد. در اینجا به تأثیر فعالیت صندوقهای قرض الحسنه بر ابزارهای سیاست پول درکشور پرداخته می‌شود. با این توضیح که سیاستهای پولی به کار گرفته شده طی سالهای ۱۳۶۳ تا ۱۳۶۵، بطور کلی دارای وضع توأمان انقباضی و انبساطی بوده است. سیاستهای پولی انقباضی از طریق افزایش نسبت سپرده قانونی، الزام بانکها به خرید اوراق قرضه دولتی، تجدید اعتبارات و ترغیب اخلاقی صورت گرفته است و سیاست پول انبساطی فقط جنبه انتخابی داشته و از طریق توسعه اعتبارات تولیدی (در قالب سقف‌های اعتباری) و غیر تورمی و نیز تأمین کسر بودجه‌های دولت از طریق استقراض از سیستم بانکی، اعمال شده است . به منظور آگاهی بیشتر از تأثیر فعالیت صندوقها بر کارآئی و عملکرد ابزارها، در ادامه به بررسی چند ابزار پولی می‌پردازیم.

الف - نسبت سپرده قانونی :

نسبت سپرده قانونی از ابزارهای مهم گذشته و حال سیاستهای پولی کشور است. بر این اساس مؤسسات و بانکهای اعتباری ملزم می‌گردند درصدی از انواع سپرده‌های دریافتی را نزد بانک مرکزی تودیع نمایند. بانک مرکزی از طریق تغییر درصد مذکور اقدام به اعمال سیاست می‌نماید. تغییرات این نسبت از طریق اثراتی که در ضریب تکاثری پول و (نقدینگی) دارد عرضه پول و نقدینگی را متأثر می‌سازد.طی سالهای اخیر و به دنبال اتخاذ سیاستهای انقباضی پولی، نسبت مذکور در سطح بالائی بوده و از این طریق بانک مرکزی توانسته است قدرت اعتبار دهی بانکها را بطور محسوسی کاهش

دهد. بدیهی است در صورتی که سپرده‌هائی نزد سایر مؤسسات مالی (صندوقهای قرض الحسنه) موجود باشد که مورد توجه بانک مرکزی قرار نگیرد و بانک از آنها سپرده قانونی مطالبه نکند، این مؤسسات قادر خواهند بود به هر میزان که سپرده‌های دریافتی اجازه می‌دهد و آنها تمایل داشته باشند، اعتبار اعطاء نمایند و تأثیرگذاری این ابزار را تحت‌الشعاع قرار دهند. صندوقهای قرض الحسنه بدون پرداخت سپرده قانونی به بانک مرکزی، از چنین وضعیتی برخوردار بوده‌اند. در حالی که اگر بانک مرکزی از آنها نیز سپرده قانونی دریافت می‌داشت، می‌توانست در حصول اهداف خود موفق‌تر باشد. این در شرایطی است که بانک مرکزی، از برخی از بانکها که سطح فعالیت آنها از مجموع فعالیتهای قرض الحسنه‌ها نیز کمتر است سپرده قانونی دریافت می‌نماید. بعلاوه دریافت این سپرده نوعی امنیت در نظام پولی ایجاد می‌نماید. در حال حاضر بسیاری از صندوقهای تحت پوشش سازمان اقتصاد اسلامی سپرده‌ای نزد سازمان اقتصاد اسلامی دارند. در حالی که این سازمان نقشی در سیاست‌گذاری پولی ندارد و این سپرده‌ها می‌تواند در بانک مرکزی مؤثرتر و مفیدتر مورد استفاده قرار گیرد. توضیح این نکته نیز لازم است که استمرار فعالیت صندوقها و عدم رعایت اصل سپرده قانونی، موجب کاهش کارآئی این ابزار خواهد شد.

ب - حد مجاز اعتباری (سقفهای کلی اعتبار)

این ابزار، از جمله ابزارهای کنترل مستقیم بانک مرکزی بر فعالیت مؤسسات مالی است. هدف از بکارگیری ابزار حد مجاز اعتباری، در راستای سیاستهای پولی انقباضی دولت، از یک طرف کنترل تورم و از طرف دیگر، اعمال سیاست پولی انتخابی جهت هدایت منابع بانکی به سمت بخشهای تولیدی در کشور، بوده است. این ابزار طی سالهای اخیر از جانب بانک مرکزی به کار گرفته شده است، همان گونه که در جدول شماره ۸ ملاحظه می‌شود، حداکثر میزان افزایش مانده تسهیلات اعطائی جدول شماره ۸، حداکثر میزان افزایش مانده تسهیلات اعطائی بانکها به بخش خصوصی ۱۳۶۵ - ۱۳۶۲.

جدول شماه ۸ - حداکثر میزان افزایش مانده تسهیلات به بخشهای اقتصادی، (درصد)

بخشهای اقتصادی	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵
کشاورزی	-	۲۳	۲۰	۲۰
صنعت	-	۲۳	۲۰	۱۲/۴
ساختمان و مسکن	-	۱۰	۱۰	۱۲/۴
بازرگانی	-	۰	۰	۰
متفرقه	-	۰	۰	۰
جمع کل	-	۱۰	۱۰	۹/۷

مآخذ، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران: گزارش اقتصادی و ترازنامه، سالهای ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵.

بانکها به بخش خصوصی در سالهای ۱۳۶۳ و ۱۳۶۴ معادل ۱۰ درصد بوده و در سال ۱۳۶۵ به ۹/۷ درصد کاهش یافته است. این سیاستگذاری بدون در نظر گرفتن فعالیتهای صندوقهای قرض الحسنه بوده و این در حالی است که در کنار سیستم بانکی، صندوقهای قرض الحسنه نیز در اکثر بخشهای اقتصادی ذکر شده و به اعطاء اعتبار دست می‌زده‌اند. در این صورت برخلاف میل بانک مرکزی حداکثر افزایش مانده اعتبارات به بخش خصوصی بیش از مقدار مورد نظر بانک بوده است. درصورتی که فعالیت صندوقها را نیز در نظربگیریم، ملاحظه می‌شود که رقم واقعی درصدهای فوق بیشتر خواهد بود. به عنوان مثال در سال ۱۳۶۴ در حالی که سقف اعتبارات اعطائی ۱۰ درصد در نظر گرفته شده بود، در عمل به ۱۴/۰۲ درصد رسید که ۱۲/۹ درصد آن مربوط به فعالیت بانکها و مابقی، ناشی از عملکرد صندوقهای قرض الحسنه و سایر

مؤسسات بوده است. بدین ترتیب نقش فعالیت صندوقهای قرض الحسنه در کم اثر ساختن این ابزار به خوبی روشن می‌گردد. بخصوص با در نظر گرفتن این که قسمت عمده اعتبارات اعطائی توسط صندوقهای قرض‌الحسنه در بخشهائی صورت می‌گیرد که حداکثر میزان افزایش مانده تسهیلات در آن کم یا صفر منظور شده است (مثلاً بخش بازرگانی).

ج - سیاستهای مربوط به تسهیلات قرض الحسنه

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران پیوسته سیاستهای خاصی را در ارتباط با انواع اعتبارات اعطائی اعمال می‌نموده و در این زمینه سیاستهای معینی را در مورد تسهیلات قرض الحسنه داشته که بدون در نظر گرفتن فعالیت صندوقهای قرض الحسنه کم اثر بودن آنها کاملاً مشهود است. در سال ۱۳۶۳ بانک مرکزی حداکثر قرض الحسنه پرداختی توسط سیستم بانکی را با توجه به شرایط اقتصادی کشور ۴۴۷ میلیارد ریال تعیین نموده بود. در حالی که در همین سال ۱۱۰/۲ میلیار ریال وام قرض الحسنه نیز توسط صندوقهای قرض الحسنه پرداخت گردید. بنابراین ، رقم واقعی قرض الحسنه پرداختی، برخلاف آنچه که بانک مرکزی انتظار داشت، در حقیقت ۵۵۷/۲ میلیارد ریال بوده این اختلاف در سال ۱۳۶۵ به دلیل افزایش فعالیت صندوقها بیشتر نیز می‌گردد (به جدول شماره ۳ مراجعه کنید).

به منظور مقابله با مشکلات فوق شورای پول و اعتبار در تاریخ ۱۳۶۷/۱۰/۲۴ مقررات و ضوابط کلی مربوط به نحوه فعالیت صندوقهای قرض الحسنه را تصویب کرد تا با اجرای آن نظم منطقی در عملیات صندوقها حاکم شود و بانک مرکزی به سهولت عمل نظارتی خود را انجام دهد. وضع و تصویب این مقررات در حقیقت اولین قدمی است که شورای پول و اعتبار برداشته ولی متأسفانه تاکنون به مرحله اجرا در نیامده است. بدون شک، اجرای این مقررات، ضمن نظم بخشیدن به سیستم پولی و بانکی، منافع عمومی و صندوقهای قرض الحسنه را دربر خواهد داشت. در غیر این صورت، جایگاه صندوقهای قرض الحسنه در سیستم پولی و بانکی همچنان مبهم مانده و تأثیرات منفی ناشی از فعالیت صندوقها استمرار خواهد یافت.

نتیجه گیری

بـر اسـاس ایـن تـحلیل مقدمـاتی در خـصوص فعـالیت اعتبـاری صندوقهـای قرض‌الحسنه، این نتیجه حاصل می‌شود که فعالیت صندوقها به شیوه‌ای که تحلیل شد دارای اثراتی در سیستم پولی و اعتباری کشور می‌باشد و بدون شک ادامه فعالیت بدون نظارت صندوقها اثرات منفی در روند سیاست پولی و قدرت کنترلی بانک مرکزی بـه همراه خواهد گذاشت.از آنجائی که پول و حجم اعتبارات به عنوان یکی از متغیرهـای اساسی در اقتصاد می‌باشد و تغییرات پیش بینی و کنترل نشده آن موجب بروز و تشدید نوسانات در اقتصاد می‌شود، ضروری است به منظور احتراز از بروز چنین نوساناتی و برای حداقل نمودن آسیبهای احتمالی که از عملیات اعتباری صندوقهای قرض الحسنه بر حجم پول و اعتبارات وارد می‌شود، توجه و تعمق بیشتری بر عملیات صندوقها بـه عمل آید. آنچه براساس این تحلیل مقدماتی می‌توان توصیه نمود این است کـه بـانک مرکزی با کسب مجوز قانونی و اجرائی بتواند بر عملیات اعتباردهی صندوقها نظارت داشته باشد و با بررسی دقیق‌تر اعمال این گونه مؤسسات، نحوه نظارت خود را مشخص کند.تا بدین ترتیب از شدت اثرات منفی ناشی از فعالیتهای اعتباری صندوقهای قرض الحسنه در روند سیاستهای پولی کاسته شود. بـدون شک، عـدم اصـلاح مـدیریت در سیستم پولی و بانکی کشور و پائین بودن سطح کارآئی بانکها در امر خدمات رسانی، نقش قابل توجهی در پیدایش نهادها و مؤسسات مالی وگرایش مردم به آنها داشته است. رفع موانع موجود در سر راه بانکها می‌تواند در جذب منابع و تخصیص بهینه آنها مؤثر افتد و از رشد بی‌رویه این گونه مؤسسات اعتباری ممانعت به عمل آورد.

یادداشتها:

(۱) - این آیات عبارتند از :

۱ - آیه ۲۴۵ سوره بقره،

۲ - آیه ۱۲ سوره مائده،

۳ - آیه ۱۱ و ۱۸ سوره حدید،

۴ - آیه ۱۷ سوره تغابن،

۵ - آیه ۲۰ سوره مزمل،

(۲) - قریب، محمد، فرهنگ لغات قرآن، جلد دوم، صفحه ۲۹۴ ، انتشارات بنیاد، ۱۳۶۶، تهران.

(۳) - کلانتری، الیاس، لغات قرآن در تفسیر مجمع البیان، صفحه ۱۸۰، انتشارات بیان، ۱۳۶۳، تهران.

(۴) - در تورات در «سفر خروج» فصل ۲۲ آیه و ۲۵ و «سفر لاوی» فصل ۲۵ آیه ۳۵، ضمن نفی رباخواری عمل قرض بدون ربا نیز توصیه شده است. به کتاب مسأله ربا و بانک تألیف. اکبر طاهری، صفحات ۱۴ الی ۱۷ مراجعه شود.

(۵) - مطهری، مرتضی، ربا ، بانک و بیمه، صفحه ۷۳، انتشارات صدرا، ۱۳۶۴ ،تهران.

(۶) - سازمان اقتصاد اسلامی ایران، آشنائی با صندوقهای قرض الحسنه، سازمان اقتصاد اسلامی ایران، ۱۳۶۴، تهران.

(۷) - عسگری،علی، بررسی نقش و اثرات صندوقهای قرض الحسنه در سیستم پولی و بانکی کشور، رساله کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر اکبر کمیجانی، دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران، ۱۳۶۹ .

(۸) - عسگری ، علی، همان ماخذ پیشین.

(۹) -حجتی اشرفی، غلامرضا، مجموعه قوانین و مقررات بازرگانی و تجاری، صفحه ۲۹۵ ، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۶۳ ، تهران.

(۱۰) - این ضوابط قانونی در دیماه ۱۳۶۷ به تصویب شورای پول و اعتبار رسید ولی تاکنون آنچنان که پیش بینی شده به مفاد آن عمل نشده است.

(۱۱) - عسگری، علی، همان ماخذ پیشین.

(۱۲) - اساسنامه سازمان اقتصاد اسلامی ایران. صفحات ۴ و ۵.

(۱۳) - عسگری، علی، همان ماخذ پیشین.

(۱۴) - لازم به توضیح است که این سازمان فعالیتهای گسترده‌ای را در زمینه‌های بازرگانی انجام می‌دهد که به نظر می‌رسد که از طریق سود ناشی از این فعالیتها بخشی از هزینه‌های صندوقها را تأمین می‌نماید.

(۱۵) - عسگری، علی، همان ماخذ پیشین. جداول ۳/۳ و ۳/۴.

(۱۶) - عسگری ، علی ، همان ماخذ پیشین. جداول ۳/۲۵ و ۳/۲۶.

(۱۷) - رجوع کنید به :قانونی پولی و بانکی کشور، مصوب تیرماه ۱۳۵۳.

(۱۸) - مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سال ۱۳۶۶.

(۱۹) - رجوع کنید به :

- John G. Gurley and EdWard S. Shaw, " Financial Intermediaries and the saving - Investment Process" , Journal of Finance, Vol. II, 1956.

- Mi Dotsey and A.KUprionov. "Reforming Seposit Insurance, lessons from saving and loan Crisis, "Economic Review, Federal Reserve Bank of Richmond March / April 1990.

(۲۰) - رجوع کنید به :

- D.G. Pierce and D.M.Shaw, Monetary Economics, Theories, Evidence and policy, (New york, crane. russak and company, 1974) , pp. 166 - 174.

(۲۱) - رجوع کنید به :

- D.G. pierce and D.M. show, Monetary Economics. PP. 166 - 174.

(۲۲) - رجوع کنید به :

- Cagan , P. and schwartz , A., "Has the growth of Money substitutes Hindered Monetary policy "? Journal of Money, credit and Banking, May 1975.

فهرست منابع

الف - منابع فارسی:

۱ - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، عملیات بانکی بدون ربا، ۱۳۶۴.

۲ - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش اقتصادی و ترازنامه سالهای مختلف.

۳ - حاجیان، محمدرضا، ماهیت سیاستهای پولی در ایران، رساله کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر اکبر کمیجانی، دانشکده اقتصاد، دانشگاه تهران ، ۱۳۶۸ .

۴ - خزائلی، محمد، احکام قرآن، تهران، انتشارات جاویدان، ۱۳۵۸.

۵ - سازمان اقتصاد اسلامی ایران، نشریه قرض الحسنه ، شماره ۱ تا ۱۰ .

۶ - سازمان اقتصاد اسلامی ایران، یادنامه سمینار سراسری صندوقهای قرض الحسنه ، تهران، سازمان اقتصاد اسلامی ۱۳۶۴ .

۷ - سازمان اقتصاد اسلامی، کارنامه سازمان اقتصاد اسلامی، تهران، سازمان اقتصاد اسلامی ۱۳۶۲.

۸ - سازمان اقتصاد اسلامی، اساسنامه سازمان، تهران.

۹ - سازمان اقتصاد اسلامی، آشنائی با صندوقهای قرض الحسنه در ایران، تهران، سازمان اقتصاد اسلامی، ۱۳۶۴.

۱۰ - سیمای جمهوری اسلامی ایران، اسناد تصویری مربوط به گزارش صندوقهای قرض الحسنه ، گروه اقتصاد ۱۳۶۴.

۱۱ - سازمان برنامه و بودجه، آمارنامه استانها، سالهای مختلف ، تهران، مرکز آمار ایران.

۱۲ - طاهری، اکبر، مسأله ربا و بانک، تهران، انتشارات قلم ۱۳۵۸.

۱۳ - عسگری، علی. بررسی نقش و اثرات صندوقهای قرض الحسنه در سیستم پولی و بانکی، رساله کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر اکبر کمیجانی، دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران، ۱۳۶۸ .

۱۴ - قریب، محمد، فرهنگ لغات قرآن، تهران، انتشارات بنیاد ۱۳۶۶، جلد دوم.

۱۵ - ماجدی، علی و گلریز، حسن، پول و بانک، مرکز آموزش علوم بانکداری ۱۳۶۷ .

۱۶ -مطهری ، مرتضی، ربا، بانک و بیمه،تهران : انتشارات صدرا ۱۳۶۴.

۱۷ - وزارت برنامه و بودجه، گزارش اوضاع اقتصادی سالهای ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵ ،تهران.

ب - منابع انگلیسی :

1 - Cagan, P. and schwartz . A., "Has the growth of Money substitutes hindered monetary policy "? Journal of Money, credit and Banking, May, 1975 .

2 - Dotsey, M. and kuprionov,A. , "Reforming Deposit Insurance, Lessons from saving and loan crisis, " Economic Review, Federal Reserve Bank of Richmond , March / April , 1990.

3 - Friedman, M.and schwartz, A, MOnetary trends in the U.S. and U.K. : Their relation to income, prices and interest rated, 1867 - 1975, National Bureau of Economic Research (NBER) , 1982.

4 - Greenweld, D., Encyclopedia of Economic, New york, Mac Graw - Hill , 1982.

5 - Gruley , J, and shaw , E., Money in a theory of Finace, the lord baltimove press , 1960.

6 - Hamburger, M.J. , "the demand for money by households :Money substitutes and Monetary policy", Journal of Money, credit and banking, December, 1966 .

7 - Kidwell D. and peterson, R., "Fiancial Institutions, markets and money , NewYork ,W.A. 1984.

8 - Marty, A., "Gurley and shaw on money in a theory of Finance, Journal of political Economy, February , 1961.

9 - Niehans, J., The theory of Money, the johns Hopkins university press, 1978.,

10 - smith, W.L. "Finacial intermediaries and monetary control, Quarterly Journal of Economics, November.